

Sačuvane isprave, u kojima se iskazuje djelovanje kraljevske vlasti, odnosno institucijâ koje su kraljevskoj vlasti bile podređene (sabor, ban), odreda se odnose na plemena *izvan* zajednice “plemstva dvanaestero plemena”. Primjeri su Virevići (1350), cetinski plemići (1360), Glamočani (1360/61) ili Prkalji (1358, 1396), pa se čini da je upravo njima bila nužna zaštita kraljevske vlasti. Nasuprot tome, ni za jedno od plemenâ koja su, prema popisu u *Qualiteru*, ulazila u instituciju “plemstva dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske” nije iz tog razdoblja, iz sredine i druge polovice XIV. stoljeća, sačuvana takva isprava, koja bi svjedočila o izravnoj potpori kraljevske vlasti i o njezinu djelovanju na njihov staleški položaj. Ali, isprave za Vireviće, cetinske plemiće ili Prkalje, plemiće u širem smislu, ocrtavaju i sadržaj “slobodâ” (*libertates*), o kojima isprava za Draginiće iz 1370. godine svjedoči da su ih uživali članovi “plemstva dvanaestero plemena”.

Temeljnomo pretpostavkom ostvarenju tih “slobodâ” bio je, dakako, zemljišni posjed plemena ili “plemenština” (*hereditas*), a u njihovu središtu oprost od plaćanja poreza. Na to upućuje i isprava kralja Ludovika iz 1360-61. godine, na žalost nepotpuna, o oslobađanju zadarskih plemića od plaćanja marturine koju bi oni morali plaćati “more nobilium Croacie”.¹³¹ Ta isprava dokazuje da je Ludovik, obnavljajući kraljevsku vlast u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, uveo plaćanje marturine i porezom opteretio niže plemstvo, ali ta činjenica ne pruža pouzdani odgovor na pitanje: jesu li u taj pojam *nobiles* iz Ludovikove isprave zadarskim plemićima bili uključeni i pripadnici “plemstva dvanaestero plemena”, odnosno, jesu li i oni nakon 1360. bili primorani na plaćanje marturine?

Ako bismo zahtjev Virevića na saboru hrvatskog plemstva u Podbrizanima (1350/51) tumačili njihovom željom da im se dopusti pristup “plemstvu dvanaestero plemena”- takvo tumačenje, doduše, nije pouzdano, ali je na razini pretpostavke moguće, barem u jednakoj mjeri kao gledište da oni od sabora traže samo potvrdu plemićkog statusa - onda bi takva interpretacija isprave za Vireviće upućivala na zaključak da im je članstvo u toj plemićkoj zajednici moralo osiguravati neka staleška prava, ne samo sigurnost u uživanju zemljišnih posjeda, nego najvjerojatnije i oprost od plaćanja poreza, jer bi u suprotnom njihov zahtjev bio teško razumljiv. To na stanovit način podupire i isprava o parnici cetinskih plemića iz 1360. godine, u kojoj cetinski plemići ističu da uživaju ista prava kao “plemići dvanaestero plemena”, nastojeći time postići i oprost od plaćanja poreza Ivanu Nelipčiću.

8) Zbog čega je sastavljen *Qualiter*?

Utumačenju pojma *libertas* iz isprave za Draginiće (1370), dakle, prvorazredni dokumenti nužno upućuju na *Qualiter* i na njegov temeljni sadržaj. Jer, upravo sadržajna jezgra tog spisa govori o sigurnosti posjedovanja zemljišta i

o oprostima od plaćanja poreza. *Qualiter* je u takvom razlaganju nezaobilazan, ne samo uz pitanje tko ga je i kada sastavio, nego i zašto? Je li to samo “nedužna priča”, koja je ostala u ozračju “lijepe književnosti” (N. Klaić), dakle izvan svakog društvenog djelovanja, ili možda zapis o činu nižega plemstva koje ustaje u obranu “consuetudo Croatorum” spram Ludovika Anžuvina kada je on nakon 1360. godine počeo ugrožavati staleške povlastice “plemstva dvanaestero plemena” (M. Šufflay) ili, pak, sadržajno vjerodostojna vijest o dogovoru plemstva dvanaest hrvatskih plemena s kraljem Kolomanom 1102. godine i o kraljevoj potvrdi njihovih temeljnih staleških prava (F. Šišić)?

Ako iz razlaganja izostavimo posljednju mogućnost i gledište Ferde Šišića, jer u kritičkoj analizi sačuvanih vrela ključni sadržaj *Qualitera*, tj. potvrđivanje staleških prava hrvatskog plemstva, ne možemo datirati u početak XII. stoljeća, onda valja reći da je u razmatranju *Qualitera*, kao izvora za razvoj hrvatskoga društva u sredini XIV. stoljeća, apsolutno pouzdan odgovor na pitanje o razlozima sastavljanja tog spisa nedostizan, ali da se ipak mogu utvrditi neke temeljne misaone koordinate tog sastavka.

Je li sastavak, poznat kao *Pacta conventa* ili *Qualiter*, ikada izašao izvan okrilja “lijepe književnosti”, je li ikada poslužio u staleškim nastojanjima hrvatskih plemića ne može se reći, jer o tome nema traga u sačuvanim vrelima. U njima nema podataka o izravnom odnosu između kralja Ludovika i “plemstva dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske”, izuzevši činjenicu da Ludovik u ispravi za Draginiće 1370. godine izričito spominje *libertates* koje uživaju “nobiles duodecim generationum regni Croacie”, što pokazuje da kralj tada te “slobode” uvažava.

Ali, premda *Qualiter*, po svojoj prilici, nije nikada bio u službenoj upotrebi, njegov tekst, kao sadržajno slojeviti sastavak, svjedoči i o stanjima svijesti, ideologijama i društvenim pojavama onoga vremena, u kojemu je njegova sadržajna jezgra bila živa i aktualna. Analiza vjerodostojnih podataka pokazala je da se temeljne odrednice *Qualitera* poklapaju s gledištima i tegobama nižega plemstva u Hrvatskoj južno od Velebita u sredini i drugoj polovici XIV. stoljeća, pa je taj spis mogao iskazivati samo mentalna, staleška gledišta tog sloja hrvatskoga društva u tom razdoblju. Nasuprot tome, *Qualiter* nema ni misaone ni društvene veze s hrvatskim vlasteoskim rodovima, jer ključne sadržajne sastavnice tog spisa: plemenština (*hereditas*) i oprost od plaćanja poreza, nisu mogle imati bilo kakvu važnost u razvoju feudalne elite. Misaona osnovica u sastavljanju *Qualitera* mogla je potjecati samo iz hrvatskoga nižeg plemstva i to u sredini XIV. stoljeća, kada se niže plemstvo oblikuje kao stalež, bez obzira na otvoreno pitanje o autoru tog spisa i o razlozima/putovima, kojima je plemićka svijest potaknula njegovo sastavljanje.

“Slobode” (*libertates*), po svojoj prilici upravo one koje navodi *Qualiter*, prije svega mirno uživanje zemljišnih posjeda i oprost od plaćanja poreza, bile su

staleškim znakom “plemstva dvanaestero plemena”, pa je pripadnost toj instituciji hrvatskom malom plemiću osiguravala izdvojeni društveni položaj. Samo takav zaključak može protumačiti ispravu za Vireviće (1350/51) i ispravu o parnici cetinskih plemića (1360): temeljni cilj i Virevića i cetinskih plemića bio je ulazak u tu užu plemićku zajednicu. Pripadnici onih hrvatskih plemena koja u sredini XIV. stoljeća nisu ušla u “plemstvo dvanaestero plemena”, pa ih *Qualiter* ne spominje, tek su se morala izboriti za takve staleške “slobode”, bilo uključivanjem u užu stalešku zajednicu (po svoj prilici Virevići), bilo izvan nje (primjer Prkalja), a ishod je ovisio o kraljevskoj vlasti. Krićka analiza građe o hrvatskim plemenima i nižemu plemstvu u srednjovjekovnoj Hrvatskoj upućuje na zaključak da je u sredini i drugoj polovici XIV. stoljeća upravo pitanje: jesu li im *libertates* bile staleški zajamčene ili nisu, razlikovalo one plemiće (*nobiles*) koji su pripadali “plemstvu dvanaestero plemena” od onih koji su ostali izvan te institucije.

Na izmaku srednjega vijeka, u XV. stoljeću, ta se razlika postupno gubi u cjelovitom pojmu hrvatskoga nižeg plemstva. Njihove upravne institucije, plemićke općine s plemićkim sudskim stolovima, postupno se šire čitavom srednjovjekovnom Hrvatskom južno od Gvozda, a i sâm spomen “plemstva dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske” iščezava iz vrelâ, pa se posljednji put spominje 1459. godine.¹³²